

არამუსლიმთა ურთიერთობების სამართლებრივი
რეგულირების ზოგიერთი წყარო ოსმალეთის იმპერიაში

მურმან გორგოშაძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის პროფესორი

საქართველო, ბათუმი, რუსთაველის/ნინოშვილის ქ. 32/35

+995551205556. murman.gorgoshadze@bsu.edu.ge

ORCID: 0000-0001-7794-3179

აბსტრაქტი

ოსმალეთის იმპერიაში არამუსლიმებთან ურთიერთობების სამართლებრივი რეგულირება ხორციელდებოდა, როგორც კონკრეტული სამართლებრივი აქტების, ისე სამართლებრივი ინსტიტუტების, სპეციალური გადასახადებისა და სხვა მექანიზმების მეშვეობით. ნაშრომში შესწავლილია არამუსლიმებთან და არამუსლიმთა შორის ურთიერთობების მარეგულირებელი ძირითადი სამართლებრივი აქტები. გაანალიზებულია „მედინის ხელშეკრულების“ როლი ეთნიკურად და რელიგიურად პლურალური სახელმწიფოს ჩამოყალიბების საფუძვლების მომზადებაში. აღნიშნულია მუსლიმური სამართლის კლასიკურ წყაროებში არამუსლიმი ქვეშევრდომების მიმართ მეტნაკლებად ლოიალური დამოკიდებულების არსებობა. გაშუქებულია „გუ-

ლჰანეს ჰატი-შერიფი“ და „ჰატი ჰუმაიუნები“, როგორც დოკუმენტები, რომლებმაც კანონმდებლობით განამტკიცეს არამუსლიმთა სარწმუნოებრივი გაერთიანებების ავტონომიურობა და სარწმუნოების მიუხედავად, ოსმალეთის იმპერიის ყველა ქვეშევრდომის სიცოცხლის, ღირსებისა და ქონების დაცვის, ასევე კანონის წინაშე გათანაბრების ვალდებულება. განხილულია „1876 წლის ოსმალეთის იმპერიის კონსტიტუცია“ არამუსლიმებთან დამოკიდებულებისა და სამართლებრივ-პოლიტიკური კომპრომისის კონტექსტში. მიმოხილულია „ჯიზიე“, „ისფენჯი“ და „დევირმე“, როგორც არამუსლიმთა მიმართ დადგენილი საგადასახადო სისტემის ელემენტები, აგრეთვე მათი ჩაცმულობისა და ყოფის თავისებურებები. ნაჩვენებია, რომ მიუხედავად აღნიშნულ სამართლებრივ აქტებში დეკლარირებული მიზნებისა, ისინი უპირველესად ოსმალეთის იმპერიის მმართველობის განმტკიცებას ემსახურებოდნენ და არამუსლიმებს მუსლიმებთან შედარებით არათანაბარ პირობებში აყენებდნენ, რაც აისახებოდა კიდევ რელიგიურ, პოლიტიკურ, სოციალურ თუ ეკონომიკურ სფეროებში.

საკვანძო სიტყვები: „მედინის ხელშეკრულება“, „გულჰანეს ჰატი-შერიფი“, „ჰატი ჰუმაიუნები“, „1876 წლის ოსმალეთის იმპერიის კონსტიტუცია“, „რუმელიის ვილაეთის წესდება“, „ჯიზიე“, „ისფენჯი“, „დევირმე“.

შესავალი

ოსმალეთის იმპერია გამოირჩეოდა რთული მრავალეთნიკური და მრავალრელიგიური სოციუმის მართვის უნიკალური მოდელით. იმპერიის მოსახლეობის მნიშვნელოვან ნაწილს არამუსლიმები შეადგენდნენ, რომელთა ინტეგრაცია სახელმწიფო

სისტემაში, მათი უფლებებისა და მოვალეობების განსაზღვრა წარმოადგენდა იმპერიის სტაბილურობის ერთ-ერთ მთავარ გამოწვევას.

ამ ურთიერთობების სამართლებრივი რეგულირება ხორციელდებოდა სხვადასხვა წყაროების მეშვეობით. ნაშრომში შესწავლილია არამუსლიმთა ურთიერთობების მარეგულირებელი ძირითადი სამართლებრივი აქტები. გაანალიზებულია „მედინის ხელშეკრულების“, როგორც ეთნიკურად და რელიგიურად პლურალური სახელმწიფოს ჩამოყალიბების საფუძვლის როლი, ასევე მუსლიმური სამართლის კლასიკურ წყაროებში არამუსლიმი ქვეშევრდომების მიმართ დამოკიდებულების საკითხი.

კარდინალური ცვლილებები დაიწყო XIX საუკუნეში, თანზიმათის რეფორმებით. „გულჰანეს ჰატი-შერიფმა“ (1839) და „ჰატი ჰუმაიუნებმა“ (1856) ახალ ეტაპს ჩაუყარეს საფუძველი არამუსლიმებთან ურთიერთობებს, მათ კანონმდებლობით განამტკიცეს არამუსლიმთა სარწმუნოებრივი გაერთიანებების ავტონომიურობა და, დეკლარაციულ დონეზე მაინც, გამოაცხადეს ყველა ქვეშევრდომის გათანაბრება კანონის წინაშე. „1876 წლის ოსმალეთის იმპერიის კონსტიტუცია“ ცდილობდა ამ პრინციპის საყოველთაოდ გამოცხადებას. ნაშრომში სამართლებრივ აქტებთან ერთად, ასევე მიმოხილულია არამუსლიმთა მიმართ დადგენილი საგადასახადო სისტემები – „ჯიზიე“, „ისფენჯი“ და „დევირმე“, აგრეთვე მათი ჩაცმულობისა და ყოფის მარეგულირებელი ნორმები.

იმპერიის მხრიდან არამუსლიმთა მიმართ სამართლებრივ აქტებში დეკლარირებული ლოიალური დამოკიდებულების მიუხედავად, რაც გარკვეული მორალურ-სამართლებრივი ვალდებულებების აღიარება იყო, ოსმალეთის იმპერიის სამართლებრივი პოლიტიკა ოსმალეთის იმპერიის ცენტრალური ხელისუფლების განმტკიცებას ემსახურებოდა. რის შედეგადაც, არამუს-

ლიმები მუსლიმებთან შედარებით არათანაბარ პირობებში აღმოჩნდნენ.

მეთოდები

კვლევა ეფუძნება ისტორიულ-სამართლებრივ, შედარებით-სამართლებრივ, ფორმალურ-დოგმატურ და პოლიტიკურ-სამართლებრივ მეთოდებს. ისტორიულ-სამართლებრივი მეთოდი გამოყენებულია არამუსლიმთა სამართლებრივი სტატუსის ჩამოყალიბებისა და განვითარების დინამიკის გასაანალიზებლად; შედარებით-სამართლებრივი მეთოდით განხორციელდა ოსმალეთის არამუსლიმთა სამართლებრივი სტატუსის შედარება ისლამის კლასიკურ დოქტრინასთან, ასევე, თანზიმთამდე და თანზიმთის შემდგომი ეტაპების შედარებითი ანალიზი; ფორმალურ-დოგმატური მეთოდით გამოკვლეულია სამართლებრივი აქტების ნორმატიული შინაარსი, არამუსლიმთა უფლებებისა და მოვალეობების სამართლებრივი კონსტრუქციები, საგადასახადო და ადმინისტრაციული ნორმების სამართლებრივი ბუნება; პოლიტიკურ-სამართლებრივი მეთოდით შეფასებულია ოსმალეთის იმპერიის სამართლებრივი პოლიტიკა არამუსლიმებთან მიმართებაში როგორც ნორმატიულ, ისე სოციალურ და ღირებულებით ჭრილში.

შედეგები

კვლევამ აჩვენა, რომ ოსმალეთის იმპერიის სამართლებრივი პოლიტიკა არამუსლიმთა მიმართ ეფუძნებოდა მრავალფენოვან და დინამიკურ სამართლებრივ ჩარჩოს, რომელიც აერთიანებდა ისლამური სამართლის კლასიკურ წყაროებს, სულთნის კანონმდებლობასა და რეფორმის პერიოდის ნორმატიულ აქტებს, საგადასახადო და სოციალურ რეგულაციებს. კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ აღნიშნული სამართლებრივი ინსტრუმენტები დეკლარირებულ დონეზე მიმართული იყო რელიგიური პლურალიზმის მართვისა და არამუსლიმთა დაცვის მორალურ-

სამართლებრივი ვალდებულებების ფორმალიზაციისკენ, თუმცა ეს მექანიზმები უმეტესად ემსახურებოდა იმპერიის ადმინისტრაციულ ცენტრალიზაციას. მართალია, თანზიმათის რეფორმებმა და კონსტიტუციონალიზმის საწყისმა ეტაპმა ნაწილობრივ გააფართოვა არამუსლიმთა სამართლებრივი უფლებები, მაგრამ ვერ შეცვალა მათ მიმართ სამართლებრივი სისტემის დისკრიმინაციული ბუნება, რომელიც მიმართული იყო არამუსლიმი და არათურქი მოსახლეობის ეთნოკულტურული თავისებურებების თანდათანობითი ასიმილიციისაკენ.

მსჯელობა

მედინის ხელშეკრულება. ოსმალეთის იმპერიაში არამუსლიმებთან ურთიერთობის პირველ სამართლებრივ წყაროს „მედინის ხელშეკრულება“ წარმოადგენს. 622 წელს მუჰამადი, ორასამდე მიმდევართან ერთად მექადან მედინაში გადასახლდა, რომლის მოსახლეობის უმრავლესობას ებრაელები, არაბი მრავალდემერთიანები და მექიდან უფრო ადრე გადმოსახლებული არაბი მუსლიმები შეადგენდნენ. იყვნენ აგრეთვე მცირერიცხოვანი ქრისტიანი არაბებიც. თითოეული გაერთიანება ერთმანეთისაგან განცალკევებულად ცხოვრობდა და ერთმანეთთან მუდმივი ანგარიშსწორება და შინაური ომები ჰქონდათ (Галиулина, Нуриев, 2015:187). მედინაში გადასვლის შემდეგ მუჰამადი მხოლოდ რწმენის მქადაგებელი აღარ იყო, მას უნდა უზრუნველყო ახალი ერთობის და ფაქტობრივად, მომავალი ახალი სახელმწიფოს ჩამოყალიბებისათვის საფუძვლების მომზადება, რისთვისაც, ამგვარ, დამაბულ ურთიერთობაში მყოფ პოლიკონფესიურ და პოლიეთნიკურ საზოგადოებაში, საჭირო გახდა, სხვადასხვა სოციალური ჯგუფების ერთმანეთთან თანამშრომლობის და მშვიდობიანი თანაცხოვრების ოპტიმალური ფორმულის გამოიხატა. ბუნებრივია, ამ მრავალფეროვანი ახალი სახელმწიფოს მოქალაქეთა სამართავად, ყველასათვის მისაღები

საერთო წესების შემოღება იყო საჭირო, ისე, რომ ამ ახალი წესრიგის ქვეშ გაერთიანებულებს შეენარჩუნებინათ თავიანთი წინაპრების რელიგია და წეს-ჩვეულებანი. ასეთ წესებზე შეთანხმება მოხერხდა, ყურანის საბოლოო შემუშავებამდე, ჰიჯრის პირველსავე წლის – 622 წლის, მედინის ხელშეკრულებით, რომელსაც ზოგჯერ კაცობრიობის პირველ კონსტიტუციასაც უწოდებენ (Кулиев, Алиева, 2012: 28). ხელშეკრულება დაიდო მუსლიმებსა და მედინაში მცხოვრებ ებრაელებს შორის. დოკუმენტი ადგენს 9 ტომისა და ორი რელიგიის ურთიერთობის, მშვიდობიანი თანაარსებობისა და კოლექტიური პასუხისმგებლობის საკითხებს. ხელშეკრულებაში დასახელებული 9 ტომიდან 8 ებრაული ტომია, ერთი მუსლიმური (Constitution, 2021).

ეს ხელშეკრულება 47 მუხლისაგან შედგება, მათგან პირველი 23 მუხლი არეგულირებს მუსლიმთა შორის ურთიერთობებს, მათ უფლებებსა და მოვალეობებს. დანარჩენი 24 მუხლი ეხება მუსლიმებისა და არამუსლიმების ურთიერთობების რეგულირების საკითხებს.

ამ დოკუმენტის მთავარი ღირსება ისაა, რომ იგი სოციალური ხელშეკრულების საფუძველზე ქმნის ეთნიკურად და რელიგიურად პლურალისტულ „მორწმუნეთა საერთო საზოგადოებას“ (ლინგსი, 2016: 199), რომელშიც მუსლიმები, ადგილობრივების რელიგიას, მათ წეს-ჩვეულებებს არ ცვლიან. ხელშეკრულება წარმოადგენს რელიგიურად და ტომობრივად განსხვავებული ხალხის თანაცხოვრების ნორმატიულ რეგულატორს. ნებისმიერი გადახრა ამ ხელშეკრულებიდან ითვლებოდა ვერაგობად და ღალატად. ამ ხელშეკრულებაზე ხელის მომწერი მედინის მოსახლეობა, მათი სარწმუნოების მიუხედავად, მედინის სხვა ადამიანებისაგან განსხვავებულ „ერთიან ერთობად“ ითვლებოდნენ (Constitution, 2021: მუხლი 2).

თავდაცვის, საკანონმდებლო, სასამართლო, აღმასრულებელი ფუნქციები ცენტრალური გზით იმართებოდა და იგი არ იყო დამოკიდებული ინდივიდის ინიციატივაზე (Constitution, 2021: მუხლი 13). ხოლო კულტურული, ეკონომიკური, საგანმანათლებლო, ჯანმრთელობის და სხვა სახის სამოქალაქო მათ შორის რელიგიური და ინდივიდის ცხოვრების თვით ცალკეული ერთობების მიერ წყდებოდა (Эрдоган, 2010: 156).

ამ ხელშეკრულებამ იურიდიულად განამტკიცა სხვადასხვა ეთნიკური და რელიგიური ჯგუფების მიერ, ერთმანეთის, როგორც განსხვავებულების აუცილებელი აღქმა და მოუწოდა თითოეულ ჯგუფს სხვისი შეხედულებებისა და პრინციპების პატივისცემისაკენ. „იუდეველები აღიარებენ თავიანთ სარწმუნოებას, მუსლიმები თავიანთს“, ნათქვამია 25-ე მუხლში.

ამ დოკუმენტით მუსლიმებს და არამუსლიმებს ჰქონდათ თანაბარი აღმსარებლობის თავისუფლება და ავტონომია; არამუსლიმებს მუსლიმებთან ერთად, საჭიროების შემთხვევაში, იარაღით ხელში უნდა დაეცვათ ქალაქი და გაეყოს ომის ხარჯები; არამუსლიმებს არ ჰქონდათ ვალდებულება მუსლიმებთან ერთად მიეღოთ მონაწილეობა მუსლიმთა მიერ წარმოებულ რელიგიურ ომებში (Constitution, 2021: მუხლი 45).

მუჰამადი წარმოდგენილია ტომებს შორის შუამავლად და კრძალავს ომის წარმოებას მისი ნებართვის გარეშე (Constitution, 2021: მუხლი 36).

ხელშეკრულება სარწმუნოებრივ კავშირს მუსლიმთა შორის, სისხლით ნათესაობის კავშირზე მაღლა აყენებს. ტომობრივი იდენტობა ამ ხელშეკრულებით კვლავაც მნიშვნელოვანია, ოღონდ რელიგიის შიგნით სხვადასხვა ჯგუფების აღსანიშნავად და მასში ჩამოთვლილია კიდევ, როგორც ებრაული ისე მუსლიმური ტომები, მაგრამ ახალი ერთობის (უმმას) ჩამოყალიბებისთვის არცერთ ენასა და ეთნოსს არ ეძლევა უპირატესობა და

გამაერთიანებლად რწმენა სახელდება – ებრაელთათვის თავიანთი, მუსლიმთათვის თავიანთი. უმმა გახდა მუსლიმური საზოგადოების საზოგადოებრივ-პოლიტიკური და სოციალ-ეკონომიკური მოწყობის ახალი მოდელი, რომლის ფარგლებში აქტუალობა დაკარგეს ისეთმა ფენომენებმა, როგორცაა ეთნიკურობა, კასტურობა, სოციალური უთანასწორობა (გელოვანი, 2024: 374).

მედინის ხელშეკრულება, მედინაში არსებულ ყველა ტომობრივ და რელიგიურ ჯგუფებს შორის თანამშრომლობისა და მშვიდობიანი ურთიერთობის შენარჩუნებას ემსახურება, რითაც ეთნიკურად და რელიგიურად პლურალური სახელმწიფოს ჩამოყალიბების საფუძვლებს ქმნის და რეალობის ამსახველ სამართლებრივ-პოლიტიკური კომპრომისის ისტორიულ დოკუმენტად გვევლინება.

არამუსლიმები ყურანში. მუსლიმური სამართლის კლასიკური წყაროები, მორალურ-პოლიტიკური თვალსაზრისით, ამართლებენ არამუსლიმების მუდმივ ცხოვრებას ისლამურ სახელმწიფოში. ყურანის მე-2 სურის, 59-ე აია ამბობს „ხოლო ისინი, რომელთაც ირწმუნეს და იყვნენ იუდეველნი, ნაზარეველნი და საბიელნი, ვისაც სწამდა ალაჰი, დღე უკანასკნელი და იქმდა სიკეთეს – მათი საზღაური მათ უფალთანაა, შიში არ ექნეთ, არ ინადვლონ“, ხოლო ამავე სურის 257-ე აია მოუწოდებს „არანაირი იძულება სარწმუნოებაში“ (ყურანი, 2006: მე-2 სურა, 257-ე აია). ოსმალური სამხედრო სამართალი დაუშვებლად მიიჩნევს ადამიანთა ურწმუნოების საბაზით ომის გამართლებას და ზოგადად ომის დაწყებას საკუთარი რელიგიის სხვებისთვის ძალადობრივად თავს მოხვევის გამო (ზარდაველიძე, 2020: 9). „ალაჰი არ გიშლით, რომ მათ, ვინც არ შეგბრძოლებიათ სჯულისათვის და ვისაც არ გამოურეკიხართ თქვენი სახლ-კარიდან, ღვთისნიერად მოეპყარით და სამართლიანად მოექცით. ჭეშმარიტად, ალაჰს უყვარს სამართლიანად მომპყრობნი“ (ყურანი, 2006: მე-60 სურა,

მე-8 აია); „თქვენი ღმერთი და ჩვენი ღმერთი ერთი ღმერთია და ჩვენ მისდამი მუსლიმნი (მორჩილნი) ვართ“ (ყურანი, 2006: 29-ე სურა, 45-ე აია) მიმართავს მუჰამადი საღვთო წიგნის მქონეთ. ყურანი ზოგადად ხალხებს მოუწოდებს ურთიერთშეცნობისაკენ – „ხალხო, ჭეშმარიტად, ჩვენ შეგქმენით თქვენ მამრისა და მდედრისაგან და გაცვიეთ ერებად და ტომებად, რათა შეიცნოთ ერთმანეთი“ (ყურანი, 2006: 49-ე სურა, მე-13 აია).

მუჰამადი ქრისტიანების პატივისცემას მოითხოვს მუსლიმებისაგან, იგი მათ მოუწოდებს ფეხზე წამოუდგნენ ქრისტიანის კუბოს (მაჰმადის 1996: 29) და უკრძალავს ქრისტიანთა სახლში, სახლის მფლობელთა ნებართვის გარეშე, შესვლას: „ღმერთი ნებას არ გრთავთ, რომ წიგნიანთა სახლში დაუკითხავად შეხვიდეთ, ისინი და მათი მეუღლენი შეაწუხოთ; ანდა მათ უნებართოდ მათ ხეებზე გამოსხმული ნაყოფი მოწყვიტოთ“ (მაჰმადის 1996: 92) და სხვა (დაწვრილებით იხ., ლობჟანიძე, 2004; გორგოშაძე, 2006 და სხვა). თუმცა, ყურანის სხვადასხვა აიაში, ისლამის მოციქულის ცხოვრების სხვადასხვა ისტორიული რეალობიდან გამომდინარე, ქრისტიანებისა და იუდეველების შესახებ, საწინააღმდეგო აიებსაც ვხვდებით (ყურანი, 2006: სურა მე-5, 85-ე აია. სურა მე-9, 31-ე აია, სურა 57-ე, 27-ე აია და სხვა).

ყურანი იცნობს „ზიმმის“ ინსტიტუტსაც (ყურანი, 2006: მე-9 სურა, მე-10 აია). „ზიმმი“ ისლამური სამართლებრივი ტერმინია, იგი აღნიშნავდა შუა საუკუნეების მუსლიმურ ქვეყნებში უცხო სარწმუნოების აღმსარებელი „საღვთო წერილის“ მქონე მოსახლეობის (ქრიატიანები, იუდეველები, საბაელები, ზოროასტრელები) ჯგუფებს, რომლებიც დაემორჩილნენ მუსლიმებს, აღიარებდნენ მათ ხელისუფლებას, იხდიდნენ უცხო სარწმუნოების აღმსარებლებზე დაკისრებულ გადასახადებს. ამ ხელშეკრულებით ზიმმიები ინარჩუნებდნენ საკუთარ სარწმუნოებას, გარკვეული შეზღუდვებით ასრულებდნენ თავიანთ რელიგიურ

წესებს, ჰქონდათ სიცოცხლისა და ქონების ხელშეუვალობის გარანტია, სარგებლობდნენ გარკვეული თვითმმართველობით. ამ ტერმინით განისაზღვრებოდა ისლამურ ქვეყანაში მცხოვრებ არამუსლიმთა სამართლებრივი სტატუსი ოსმალეთის იმპერიაში („ზიმმისა“ და „მილეთის სისტემის“ შესახებ დაწვრილებით იხილეთ Gorgoshadze, M., & Putkaradze, N. 2025: 223-228). სოციალურ-პოლიტიკური და ეკონომიკური მდგომარეობის შესაბამისად ზიმმიების სტატუსი ცვალებადი იყო. ამ ხელშეკრულებას ისლამური კანონი იცავდა. ვისთანაც ეს ხელშეკრულება ფორმდებოდა, ანუ ვინც მშვიდობიანი მოლაპარაკებებით დაემორჩილებოდა მათ, ზიმმი ხდებოდა, ხოლო ზოგადად, მშვიდობიანი მოლაპარაკებებით დამორჩილებული არამუსლიმი ქვეშევრდომები კი ზიმმიები – „მფარველობის ქვეშ მყოფი ხალხი“. ზიმმის გარკვეული დასაბუთება ყურანიდან მოდის, რომელშიც ვკითხულობთ: „და თუ მშვიდობას მოისურვებენ, შენც მშვიდობა იწებე და ალაჰი მოიმიმედე, რადგან იგია ყოვლისგამგონე, ყოვლისმეცნიერი“ (ყურანი, 2006: მე-8 სურა, 63-ე აია).

მე-11 საუკუნეში ჩამოყალიბდა ზიმმას ხელშეკრულების დადების ექვსი აუცილებელი და ექვსი სასურველი მოთხოვნა. ექვსი აუცილებელი მოთხოვნა იყო: 1. არ გაკიცხო (გაკრიტიკო) ყურანი; 2. არ დაძრახო მუჰამადი; 3. არ აძაგო მუსლიმური რელიგია; 4. არ იმრუშო და არ იქორწინო მუსლიმ ქალთან; 5. არ დაიყოლიო მუსლიმი სხვა რელიგიაზე გადასასვლელად; 6. არ მიეხმარო (მიემხრო) მუსლიმების წინააღმდეგ მებრძოლებს. ამ ექვსი პირობიდან ერთ-ერთის შეუსრულებლობაც კი იწვევდა ზიმმის ხელშეკრულების მოშლას.

ექვს სასურველ პირობას წარმოადგენდა: 1. ტანსაცმელზე მუსლიმებისაგან განმასხვავებელი ნიშნის ტარება; 2. მუსლიმთა სახლებზე მაღალი სახლების აშენებაზე უარის თქმა; 3. მუსლიმთა წინაშე სამრეკლოებში ზარის რეკვასა და წმინდა წიგნების

ხმამაღალ კითხვაზე უარის თქმა; 4. მუსლიმთა თვალწინ ღვინის სმაზე, ჯვრისა და ღორის გამოჩენაზე უარის თქმა; 5. არამუსლიმი მიცვალებულის წყნარი და შეუმჩნეველი დამარხვა; 6. ჯიშინი ცხენებითა და აქლემებით მგზავრობაზე უარის თქმა. ამ ექვსი პირობის შესრულება აუცილებელი ხდებოდა იმათთვის, ვისთანაც ხელშეკრულებით იქნებოდა გათვალისწინებული. თანდათანობით ეს „სასურველი პირობები“, კანონიკურ მოთხოვნებად იქცა (Ислам, 1991: 28) და მიემატა სხვებიც (დაწვრილებით იხ., The Status, 2025).

ზიმიმბიტან გაფორმებულ ხელშეკრულება მიიჩნეოდა მუდმივად და მხოლოდ სამ შემთხვევაში ანულირდებოდა: 1. თუ ზიმიმბიტი მიიღებდნენ ისლამს; 2. თუ მუსლიმები დაკარგავდნენ დამორჩილებულ ტერიტორიაზე კონტროლს და ის არამუსლიმთა ხელში აღმოჩნდებოდა; 3. სამხედრო გადატრიალების შემთხვევაში, თუ ძალაუფლებას ხელში ზიმიმბიტი აიღებდნენ (ჭანტურიშვილი, 2022: 66).

მიუხედავად იმისა, რომ ყურანში და მუსლიმური სამართლის სხვა წყაროებსა, დოქტრინებსა და ხელშეკრულებებში¹¹ ლაპარაკია მეტნაკლებად ლოიალური დამოკიდებულების შესახებ არამუსლიმი ქვეშევრდომების მიმართ და ზოგადად „ყურანში მოცემულია მცდელობა, შეარიგოს, გააერთიანოს ყველა მორწმუნე, მოსპოს მათ შორის შური და მტრობა“ (კუკავა, 2000: 376). რეალობაში, მუსლიმ და არამუსლიმ ქვეშევრდომებს შორის მნიშვნელოვანი განსხვავებები არსებობდა. ოსმალეთის იმპერიაში გაბატონებული ადგილი ისლამს ეკავა და შესაბამისად, სამართლებრივ იერარქიაში იგი პირველ ადგილზე იყო, სხვა რელიგიები, მასთან შედარებით, მეორეხარისხოვან რელიგიებს

¹¹ მაგალითისთვის იხილეთ ხალიფა უმარის (634-644) ხელშეკრულება წმინდა ქალაქ იერუსალიმთან (ჯაფარიძე, 2018: 150-153). ამ ხელშეკრულებაში ზოგიერთი ავტორის აზრით ქართველებიცაა მოხსენიებული (სტევანაძე, 2002: 335-382)

წარმოადგენდნენ. ოსმალები არამუსლიმ ხალხებს თვლიდნენ უცხოელებად. ეს კი იმაზე მეტყველებს, რომ ისლამის ნორმები უშვებდა შემწყნარებლობას „ურჯულოების მიმართ, მაგრამ არ თვლიდა მათ მუსლიმების თანასწორად“ (სვანიძე, 2007: 139).

„გულჰანეს ჰატი-შერიფი“. დიდი ხნის განმავლობაში არამუსლიმთა სარწმუნოებრივი გაერთიანებების ავტონომიურობა კანონმდებლობით არ იყო განმტკიცებული. არამუსლიმთა უფლებების პირველი ნორმატიული დაფიქსირება თანზიმათის პერიოდში მოხდა, მე-19 საუკუნეში. ამ დროს გადაიდგა პირველი ნაბიჯები ოსმალური სახელმწიფოს სამართლებრივ სისტემაში დასავლეთ ევროპული სამართლის რეცეფციისაკენ. 1839 წელს, სულთნის უმაღლესი ბრძანებულებით, რომელიც ისტორიაში შევიდა „გულჰანეს ჰატი-შერიფის“ სახელწოდებით, დეკლარირებული იქნა სარწმუნოების მიუხედავად, ყველა ქვეშევრდომის სიცოცხლის, ღირსების, ქონებისა და კანონის წინაშე გათანაბრების ვალდებულება (Моргун).

1839 წლის „გულჰანეს ჰატი-შერიფს“ არ მოჰყოლია არანაირი სამართლებრივი ოფიციალური ცვლილებები იმპერიაში. რის გამოც 1856 წელს მიღებული იქნა ახალი დოკუმენტი ჰატი ჰუმაიუნის სახელწოდებით.

ჰატი ჰუმაიუნი. 1856 წლის სულთნის განკარგულებამ გაართოვა 1839 წლის რეფორმებით გათვალისწინებული დებულებების სფერო და დააკონკრეტა ისინი. მოცემული დოკუმენტით გაცხადდა სარწმუნოებრივი თავისუფლება, განმტკიცდა არამუსლიმ ქვეშევრდომთა ერთობების ავტონომია საშინაო საქმეებში. ყველა რელიგიურ ერთობას მიეცა თავიანთი სასწავლო დაწესებულებების გახსნის შესაძლებლობა, იმ პირობით, რომ ისინი იმუშავებდნენ უმაღლესი ხელისუფლების მფარველობის ქვეშ. ყველა რელიგიის წარმომადგენელს, იმ ადგილებში, სადაც სხვა რელიგიური კონფესიის წარმომადგენლები არ ცხოვრო-

ბდნენ, შეეძლოთ თავისუფლად, საჯაროდ, ყოველგვარი შეზღუდვის გარეშე განეხორციელებინათ თავიანთი რელიგიური აღმსარებლობა (Hatti, 2013: მუხლი 7).

იმ ქალაქებში, დასახლებებსა და სოფლებში, სადაც ყველა ერთსა და იმავე რელიგიას აღიარებდა, მოიხსნა არამუსლიმთა საკულტო ნაგებობების, სკოლების, სასაფლაოების, პირვანდელი იერსახის დაბრუნების მიზნით შეკეთებასთან დაკავშირებული შეზღუდვები. რაც შეეხება ახლის მშენებლობას, მისი პროექტი იმპერატორის ბრძანებით უნდა დამტკიცებულიყო (Hatti, 2013: მუხლი 6).

რომელიმე რელიგიის, ენის, რასის წარმომადგენლის სხვაზე უფრო დაბალი კლასის წარმომადგენლად გამოცხადება, მათ მიმართ შეურაცხმყოფელი ტერმინის გამოყენება, როგორც კერძო პირების, ისე ხელისუფლების მხრიდან, კანონით უნდა აკრძალულიყო (Hatti, 2013: მუხლი 8).

დამკვიდრდა შერეული სასამართლოები მუსლიმთა და არამუსლიმთა შორის წარმოშობილი დავების გადასაწყვეტად (Hatti, 2013: მუხლი 12). სულთნის ეს ბრძანებულება აცხადებდა მუსლიმთა და არამუსლიმთა გადასახადების თანასწორობას (Hatti, 2013: მუხლი16), ჰატი ჰუმაიუნი ყველა მუსლიმ და არამუსლიმ ქვეშევდომებს უფლებებში ათანასწორებდა. არამუსლიმებს მიეცათ უფლება თავიანთი უნარებისა შესაძლებლობების მიხედვით დაეკავებინათ სახელმწიფო თანამდებობები (Hatti, 2013: მუხლი 10).

არამუსლიმი ქვეშევრდომნი, მუსლიმების მსგავსად ჩარიცხული იქნებოდნენ სამხედრო სამსახურში, მაგრამ მათ შეეძლოთ სამხედრო სამსახურის ნაცვლად გადაეხადათ სპეციალური გადასახადი (სვანიძე, 2007: 312). ამ დოკუმენტით, ოსმალეთის იმპერიის მუსლიმ და არამუსლიმ ქვეშევრდომთა უფლ-

ებების გათანაბრების იდეას, ზოგი მკვლევარი, ოსმალური სამართლის გარკვეულ დარღვევად მიიჩნევს (Киреев, 2007: 51).

1856 წლის ჰატი ჰუმაიუნი, როგორც აღვნიშნეთ, 1839 წლის გულჰანეს ჰატი-შერიფის გაგრძელება და თანზიმათის რეფორმების შემადგენელი ნაწილია. მიზეზთა გამო, 1856 წლის ჰატი ჰუმაიუნის მოთხოვნების სრულყოფილი რეალიზება ვერ მოხერხდა და იგი დარჩა ქვეშევრდომთა მიმართ მორიგ სამეფო დაპირებად.

1876 წლის ოსმალეთის იმპერიის კონსტიტუცია. ოსმალეთის იმპერიის ევროპეიზაციის გზაზე რეფორმების კულმინაცია იყო 1876 წლის კონსტიტუცია. ამ კონსტიტუციის არაერთი მუხლი განამტკიცებს რელიგიური უმცირესობების უფლებრივ მდგომარეობას. კონსტიტუციაში დაფიქსირდა, რომ სახელმწიფოს ყველა ქვეშევრდომი, განურჩევლად, ოტომანებად იწოდებიან და მათი პირადი თავისუფლება ხელუხლებელი და კანონით დაცულია (ოსმალეთის, 2022: მუხლი 3), იმ პირობით, რომ ამით არ მიადგება ზიანი სხვის თავისუფლებას (Constitution, 1876: მუხლი 9). კონსტიტუციამ ისლამი სახელმწიფო რელიგიად გამოაცხადა და ამავე დროს განამტკიცა სხვა სარწმუნოების წესის აღსრულების დაცვა და ნებადართულობა, ასევე, სასულიერო საზოგადოების სარწმუნოებითი პრივილეგიებიც ძალაში დატოვა (ოსმალეთის, 2022: მუხლი 4); კონსტიტუციამ გამოაცხადა ბეჭდვის თავისუფლება; ურთიერთდამხმარებელი საზოგადოების შედგენის უფლება; ყველა ქვეშევრდომების თანასწორობა კანონის წინაშე; ერთგვარი უფლებები და ვალდებულებანი სამშობლოს წინაშე; სარწმუნოების მიუხედავად, ყველას მიღება სახელმწიფოს სხვადასხვა დაწესებულებებში; გადასახადის ერთნაირი განაწილება; საკუთრების ხელშეუხებლობა; სადგომის შეუცილებლობა; არავის არ ეკრძალება გასამართლ-

ებული იქნეს იმ მსაჯულისაგან, რომლის სამსჯავროსაც ის ეკუთვნის (ოსმალეთის, 2022: მუხლი 6).

კონსტიტუციამ ოსმალეთის ეროვნული კრების დეპუტატის არჩევისა (Конституция, 2012, მუხლი 68, პუნქტი 3) და სხვა საზოგადოებრივ თანამდებობებზე მიღების პირობად თურქული ენის, როგორც სახელმწიფოს ოფიციალური ენის ცოდნა (Constitution, 1876: მუხლი 18), მომზადებულობა, დამსახურება და უნარები გამოაცხადა (ოსმალეთის, 2022: მუხლი 19).

ამ კონსტიტუციის შესაბამისად შეიქმნა ორპალატიანი ეროვნული კრება (Constitution, 1876: მუხლი 42), რომლის ზედა პალატას სენატი წარმოადგენდა, მის თავმჯდომარეს და წევრებს უშუალოდ სულთანი ნიშნავდა (Constitution, 1876: მუხლი 60), ხოლო ქვედა, დეპუტატთა პალატა, არჩევნების საფუძველზე იქმნებოდა. 1877 წელს დაიწყო მუშაობა ამ ორპალატიანმა პარლამენტმა, რომლის სენატის 32 წევრიდან 7 არამუსლიმი იყო, ქვედა პალატის 115 წევრიდან კი 46-ს არამუსლიმი ბერძენი, სომეხი, ებრაელი, ბულგარელი, სერბი და არაბი დეპუტატი წარმოადგენდა (Сквозников, 2015: 11)¹². ამ კონსტიტუციის საფუძველზე შექმნილმა ოსმალეთის კონსტიტუციურმა მონარქიამ დიდხანს ვერ იარსება. 1878 წელს პარლამენტი დათხოვნილ იქნა და შეჩერდა 1876 წლის კონსტიტუციის მოქმედება. 1908 წელს, კონსტიტუციის გაუქმებიდან და პარლამენტის დათხოვნიდან 33 წლის შემდეგ, ოსმალეთის იმპერიაში შესაძლებელი გახდა კონსტიტუციის აღდგენა და დათხოვნილი პარლამენტის მოწვევა. კონსტიტუციაში განხორციელდა ცვლილებები, რომელიც არამუსლიმურ მოსახლეობას არ შეხებია.

¹² ზოგი მკვლევრის აზრით, სენატში 21 მუსლიმი და 5 არამუსლიმი დეპუტატი იყო, ხოლო ქვედა პალატაში 71 მუსლიმი, 44 ქრისტიანი და 4 ებრაელი (კალანდარიშვილი, 2024: 57).

რუმელიის ვილაეთის წესდება. კონსტიტუციის შეჩერების მიუხედავად ოსმალეთის იმპერიის მთავრობამ, ევროპული სახელმწიფოების წინაშე აიღო ვალდებულება უზრუნველყო თურქეთის ტერიტორიაზე მცხოვრები რელიგიური უმცირესობების ერთობებისთვის თანასწორობა. 1878 წლის ბერლინის ხელშეკრულების (Treaty, 1970) შესაბამისად ოსმალეთი ვალდებულებას დებულობდა რელიგიური უმცირესობებისთვის მიეცა გარკვეული თვითმმართველობის შესაძლებლობა და დაეწესებინა კვოტები ხელისუფლების ადგილობრივ ორგანოებში, სასამართლოში, პოლიციასა და ჟანდარმერიაში. თუმცა, ოსმალეთის ხელისუფლება არ ჩქარობდა ბერლინის ხელშეკრულებიდან გამომდინარე დათქმების შესრულებას. 1880 წელს ევროპის სახელმწიფოებმა გადაწყვიტეს შეემოწმებინათ, თუ როგორ მიმდინარეობდა შეპირებული გარდაქმნები. ოსმალეთის მთავრობამ შეიმუშავა რეფორმების პროგრამა „რუმელიას ვილაეთის წესდების“ სახელწოდებით, რომელიც შემდგომში არ იქნა დამტკიცებული სულთნის მიერ (Сквозников, 2015: 12).

გადასახადები და ჩაცმულობა, როგორც არამუსლიმებთან ურთიერთობის საშუალებანი. არამუსლიმი მოსახლეობისთვის დაწესებული გადასახადები, ასევე მათი ჩაცმულობის შესახებ რეგულაციები, წარმოადგენდა მნიშვნელოვან მექანიზმებს, რომელთა მეშვეობითაც ოსმალეთის ხელისუფლება არეგულირებდა ურთიერთობებს არამუსლიმ ქვეშევრდომებთან. ეს ზომები ოსმალეთის იმპერიაში არამუსლიმების დაქვემდებარებული სამართლებრივი და სოციალური სტატუსის მაჩვენებელია. მიუხედავად იმისა, რომ მრავალი არამუსლიმური თემი ოსმალეთის იმპერიის შემადგენლობაში შემაჯავალი ტერიტორიების მკვიდრი მაცხოვრებელი იყო, ისინი ხშირად ექვემდებარებოდნენ სპეციფიკურ ფისკალურ ვალდებულებებსა და სოციალურ შეზღუდვებს, რომლებიც მათ მუსლიმი მოსახლეობისგან განასხვავებდა.

შედეგად, ისინი ყოველთვის არ ითვლებოდნენ საზოგადოების სრულად თანასწორ წევრებად და მათი რელიგიური განსხვავებულობა ხშირად დამატებით სამართლებრივ და სოციალურ ტვირთს იწვევდა და ხელს უშლიდა მათ სახელმწიფოს სრულფასოვან მოქალაქეებად აღქმას (Rudi, R., & Yaman, S., 2020: 217). შვეეხოთ რამდენიმე ასეთ გადასახადს და ჩაცმულობის თავისებურებებს.

ჯიზიე. ჯიზიე, არამუსლიმთათვის სავალდებულო სულადობრივი გადასახადია. მას იცნობს ყურანიც, რომელშიც ვკითხულობთ: „მათგან, რომელთაც ებოძათ წიგნი, ებრძოლეთ იმათ, ვისაც არ სწამს ალაჰი და დღე უკანასკნელი, არ იკრძალავენ იმას, რაც აკრძალა ალაჰმა და მისმა მოციქულმა, და არ აღიარებენ სჯულს ჭეშმარიტებისას, ვიდრე თავისი ხელით გაიღებდნენ ჯიზიეს, იმ დროს, როცა იქნებიან დაკნინებულნი“ (ყურანი, 2006: მე-9 სურა, 29-ე აია). ჯიზიე ამტკიცებს არამუსლიმის კანონიერ სტატუსს, იცავს და უზრუნველყოფს ამ გადასახადის გადამხდელი არამუსლიმის სიცოცხლისა და საკუთრების ხელშეუხებლობას. ჯიზიე ეკისრება 14-დან 75 წლამდე მამაკაცს (ორი ოსმალური, 2024: 19), ღრმა მოხუცთა, ინვალიდთა, უპოვართა, მონათა გარდა. „ჯიზიემ“ მუსლიმური სახელმწიფოს ფორმირების პერიოდიდან მოყოლებული, იურიდიული მნიშვნელობა შეიძინა და იგი განიხილებოდა, როგორც არამუსლიმთა სიცოცხლის გამოსყიდვის, დაცვის, შენარჩუნებისა (ლობჟანიძე, 2006: 560) და მფარველობისათვის (ისლამი, 1999: 225) გაღებული გადასახადი. ისლამის მიღების შემთხვევაში, არამუსლიმი თავისუფლდებოდა ჯიზიესაგან, ეს ნიშნავს, რომ იგი ისლამის არ აღიარებისთვის დაწესებულ ჯარიმა და ერთგვარი იძულება იყო საკუთარი რელიგიის უარყოფისა და ისლამის აღიარებისთვის.

ყურანის ზემოთ ნახსენები მე-9 სურის 29-ე აიას ბოლო ფრაზის მიხედვით ეს გადასახადი არამუსლიმს მორჩილად/

დამცირებით (დაკნინებით) უნდა გადაეხადა. მართლაც, ჯიზიეს აკრეფის პროცესი არამუსლიმთა დამცირების, არასრულფასოვან პიროვნებად წარმოჩენისა და მათდამი აგდებული დამოკიდებულების გამომხატველი იყო: ჯიზიეს გადამხდელი არამუსლიმი გაშლილი ხელით მიაართმევდა გადასახადს გადასახადების ამკრეფს, რომელიც შემალღებულ ტახტზე იჯდა, ისე, რომ მისი ხელი გადამხდელის ხელის დაბლა არ უნდა მოქცეულიყო. გადასახადის აღების შემდეგ გადამხდელს თავში მუშტს ურტყამდნენ და მუჯღუგუნით აშორებდნენ იქაურობას (აჭარის, 2011: 26). იყო შემთხვევები, როცა ზიმიებს კისერზე კიდებდნენ გადასახადის გადახდის დამადასტურებელ ბირკას, ხელზე კი არტყამდნენ ბეჭედს (გელოვანი, 2024: 643).

ისფენჯია. ისფენჯია დასამუშავებელ მიწის ნაკვეთზე დაწესებული გადასახადი იყო. ისფენჯის ოსმალეთის იმპერიის არამუსლიმი მოსახლეობა იხდიდა (ორი ოსმალური 2024: 20). ანალოგიურ გადასახადს (ბენაქს) მუსლიმიც იხდიდა, ოღონდ, ოსმალური საგადასახადო სისტემა, როცა საქმე ჰქონდა ქრისტიან მიწისმფლობელთან, მხედველობაში არ იღებდა არც მიწის ნაკვეთის სიდიდეს და არც მიწის ნაყოფიერებას, მაშინ როცა მუსლიმ მიწათმფლობელზე დაწესებული გადასახადი ითვალისწინებდა, როგორც ერთს, ისე მეორეს. ამასთანავე, მუსლიმზე მიწის გადასახადის შეწერისას მხედველობაში ეღებულობდნენ მის ოჯახურ მდგომარეობას, ამგვარი დიფერენციაცია არ ვრცელდებოდა ქრისტიან მიწისმფლობელზე (შენგელია, 1962: 127). მსგავსი გადასახადი მუსლიმებისთვის 18-დან 22 ახჩამდე მერყეობდა, ქრისტიანისთვის კი 25 ახჩას შეადგენდა (აჭარის, 2011: 35).

დევეშირმე. დევეშირმე წარმოადგენდა სამხედრო ბეგარის ნაირსახეობას, რომლის მიხედვითაც ქრისტიანი მოსახლეობა ვალდებული იყო ოთხ-ხუთ წელიწადში ერთხელ სახელმწიფოსთვის გადაეცათ ყოველი მეხუთე მამრობითი სქესის 8-დან

18 წლამდე ასაკის შვილი (ისლამი, 1999: 52), სულთანის სასახლეში შემდგომი სამოქალაქო და სამხედრო სამსახურისთვის (Сквозников, 2015: 6).

ბაშთინა. რუმელიის დაპყრობის შემდეგ, ადგილობრივ ქრისტიანებზე გაიცემოდა ბაშთინა. ბაშთინა იყო მიწის ნაკვეთი, ბალები, სახლები, რომელიც მემკვიდრეობით გადადიოდა, თუმცა მფლობელს, განსხვავებით მუსლიმი მფლობელისაგან, მისი გაყიდვა-გასხვისებისა და გაცვლის უფლება არ ჰქონდა, რადგან მიწა სახელმწიფო საკუთრებად ითვლებოდა. ბაშთინას პირობით გაცემული მიწები ოსმალეთის იმპერიის ქართულ პროვინციებშიც, კერძოდ, ჭანეთის ტერიტორიაზეც გვხვდებოდა, რადგან აქაური მოსახლეობა ბერძნული ეკლესიის სამწყოს წარმოადგენდა და აქაც იგივე კანონმდებლობა მოქმედებდა, რაც ოსმალეთის იმპერიაში შემავალ საბერძნეთის სხვა ტერიტორიაზე (ორი ოსმალური, 2024: 17; 547).

ჩაცმულობა. არამუსლიმებთან ურთიერთობის ერთ-ერთი მიმართულება მათი ჩაცმის საკითხი იყო, რაც სულთანის სპეციალური ფირმანებით წესრიგდებოდა და ამდენად სამართლებრივი რეგულირების სფეროში ექცეოდა. ამ ფირმანებში აღწერილი იყო, თუ როგორი სამოსი უნდა ეტარებინათ ქრისტიანებს, ებრაელებს თუ სხვა არამუსლიმური თემის წარმომადგენლებს. სხვადასხვა პერიოდში სხვადასხვა სახის აკრძალვები დგინდებოდა არამუსლიმთა ჩაცმულობაზე.

ზიმიების მიერ დადებული ხელშეკრულება ითვალისწინებდა, რომ ისინი არ დაემსგავსებოდნენ მუსლიმებს ტანსაცმლით, თავსაბურავით, ფეხსაცმლით, თმის ვარცხნილობის მანერით. შეიმოსებოდნენ ყველგან ერთნაირად, გაიკეთებდნენ წელის გასამართ სპეციალურ სარტყელს და სხვა (The Status, 2025). მათი ტანსაცმელი, ძირითადად მუქი ფერის უნდა ყოფილიყო. ქრისტიანებს ფერადი თავსაბურავებისა და წითელი ან ყვით-

ელი ფეხსაცმლის ტარებას ავალდებულებდნენ. ებრაელების ტანსაცმელი შავი ან იისფერი უნდა ყოფილიყო, ფეხსაცმელი მხოლოდ შავი. ძვირფასი ტანსაცმელის, აბრეშუმის, ბეწვის და სხვა ძვირფასეულობის ტარება არამუსლიმებს არ შეეძლოთ (Половинка, 2019). არამუსლიმების თავსაბურავი განსაზღვრული ფერის ქუდი (ჩაჩი) უნდა ყოფილიყო და არა დოლბანდი (ჩალმა), რომელსაც მხოლოდ მუსლიმები ატარებდნენ (სვანიძე, 1999: 184). მე-9 საუკუნეში ზიმიებთან მიმართებაში შემოღებული აკრძალვების მიხედვით არამუსლიმებს უნდა ეტარებინათ: ყვითელი კაპიშონიანი სამოსელი და სპეციალური ტყავის ქამარი/სარტყელი; ევლოთ უნაგირებზე ხის უზანგით; ქალი ზიმები, რომლებიც გამოდიოდნენ გარეთ უნდა ეტარებინათ ყვითელი მოსასხამი (გელოვანი, 2024: 270-271) და სხვა.

დასკვნები

ოსმალეთის იმპერია, თავისი არსებობის მანძილზე, დიდ ყურადღებას აქცევდა არამუსლიმ მოსახლეობასთან ურთიერთობას, საამისოდ არაერთ სამართლებრივ ბერკეტს იყენებდა: ისლამური სამართლის კლასიკური წყაროების („მედინის ხელშეკრულება“, „ყურანი“ და სხვა), გვერდით ღებულობდა ახალ სამართლებრივ აქტებს („გულჰანეს ჰატი-შერიფი“, „ჰატი ჰუმაიუნი“, „1876 წლის ოსმალეთის იმპერიის კონსტიტუცია“, „რუმელის ვილაეთის წესდება“ და სხვა); ქმნიდა სამართლებრივ ინსტიტუტებს („ზიმმი“, „მილეთის სისტემა“); აწესებდა არამუსლიმთათვის სპეციალურ გადასახადებს და ბეგარას („ჯიზიე“, „ისფენჯი“, „დევირმე“ და სხვა); ადგენდა არამუსლიმთათვის ჩაცმულობის სპეციალურ სტილს და სხვა.

მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნული სამართლებრივი აქტებისა და სამართლებრივი ინსტიტუტების ხილული მიზანი ხალიფა ალის ჰადისის, რომელიც ამბობს „მათ (არამუსლიმებმა – მ. გ.) ჩვენი ქვეშევრდომობა აღიარეს მხოლოდ იმიტომ, რომ

მათი სიცოცხლე და საკუთრება ყოფილიყო ჩვენი სიცოცხლის და საკუთრების მსგავსი“ (Ханчаев, 2010). სტანდარტად ქცევა და ქვეყნის მთელი მოსახლეობისათვის, რელიგიური განსხვავების მიუხედავად, თანასწორი სამოქალაქო უფლებების მიკუთვნება, სამართლებრივ, პოლიტიკურ თუ თეოლოგიურ დონეზე, არამუსლიმთა მიმართ გარკვეული მორალურ-სამართლებრივი ვალდებულებების აღიარება, მათი დისკრიმინაციის დაძლევა იყო, ისინი, ფაქტობრივად, ოსმალური იმპერიის მმართველობის განმტკიცებას უფრო ემსახურებოდნენ და არათანაბარ პირობებში აგდებდნენ არამუსლიმებს მუსლიმებთან შედარებით. ეს გამოიხატებოდა როგორც პოლიტიკურ, ისე სოციალურ-ეკონომიკური კუთხით, - მიწის ფლობის უფლება, სოციალური ურთიერთობების რეგულაციები (შარიათის და საერო კანონების მიხედვით, გაზრდილი გადასახადები) (შაშიკაძე & კარალიძე, 2020: 103) და სხვა.

ხშირად თვით მუსლიმური სამართლით გათვალისწინებული ნორმების უხეში დარღვევების გზით ხდებოდა რელიგიური თუ ეთნიკურ-ეროვნული უმცირესობების შევიწროება. ამის თვალსაჩინო მაგალითი ოსმალეთის იმპერიის ქართველებია. ქართველი ქრისტიანების მაგალითზე ჩანს, რომ „ურჯულთების“ მიმართ სამართლებრივად გაცხადებული შემწყნარებლობის მიუხედავად, რელიგიური უმცირესობების უფლებები ოსმალეთის იმპერიაში დაუცველი იყო. ჯერ ერთი, ორთოდოქსალური მართლმადიდებლობა, რომლის მიმდევრები ქართველები იყვნენ, ოსმალეთის ბერძნულ ეკლესიად განიხილებოდა და მასთან მიმართებაში, გარკვეული ისტორიული ფაქტორების გამო, სულთანის ხელისუფლება უფრო რადიკალურ პოზიციას იჭერდა (შაშიკაძე & კარალიძე, 2020: 103). ასევე, სამხრეთ საქართველოს დაპყრობილი პროვინციების ქართველები, კონსტანტინეპოლში შექმნილ სომხურ-გრიგორიანულ საპატრ-

იარქოს დაუქვემდებარეს (ლომსაძე, 1979: 25). ამასვე მოწმობს ფარული ქრისტიანობის ინსტიტუტის არსებობა ოსმალთა მიერ დაპყრობილ ქართველ ქრისტიანებს შორის (ჩოხარაძე, 2020: 245-255). ამ ინსტიტუტის შექმნა დასჭირდათ ქართველ ქრისტიანებს, რომ „საყოველთაო მაჰმადიანობის პირობებში“ (ყაზბეგი, 1995: 146-147) განეხორციელებიათ მართლმადიდებლური აღმსარებლობა.

საგადასახადო სისტემა, რომელიც შარიათის პრინციპებსა და სულთნის დისკრეციულ ძალაუფლებას ეყრდნობოდა, ქმნიდა ორმაგ სტანდარტს: არამუსლიმებისთვის განკუთვნილი სპეციალური გადასახადები (ჯიზიე), ისევე როგორც საერთო გადასახადების არაპროპორციული ოდენობა, აფიქსირებდა მათ დაქვემდებარებულ მდგომარეობას. ყოველივე ამან – ზიმმის ხელშეკრულების ცალმხრივმა დარღვევებმა, ძალადობრივმა ისლამიზაციის მცდელობებმა, ეკლესია-მონასტრების განადგურებამ ან მიჭეთებად გადაკეთებამ – შექმნა ისეთი გარემო, სადაც არამუსლიმებისთვის რთული იყო საკუთარი თავის იმპერიის სრულფასოვან მოქალაქეებად შეგრძნება. იქმნებოდა ისლამური ნაციონალიზმის საფუძვლები. ისლამის მნიშვნელობა გადამწყვეტი ხდებოდა ოსმალური/თურქული იდენტობის ფორმირებაში (ბაკურაძე, 2020: 4).

მართალია, თანზიმათის რეფორმებმა და კონსტიტუციამ გარკვეულწილად გააფართოვა არამუსლიმთა უფლებები, მაგრამ ვერ აღმოფხვრა ფუნდამენტური უთანასწორობა მუსლიმებსა და არამუსლიმებს შორის. საბოლოო ჯამში, ოსმალეთის იმპერიის სამართლებრივ პოლიტიკაში, მიუხედავად ცალკეული ლოიალური ნაბიჯებისა, მკაფიოდ გამოიკვეთა ასიმილაციური ხასიათი. არამუსლიმი ქვემეგრდომების (გარდა პრივილეგირებული ბერძნების, ებრაელებისა და სომხებისა) და არათურქი მუსლიმი მოსახლეობის ეთნოკულტურული თავისებუ-

რებების თანდათანობითი ნიველირება იმპერიის ერთიან თურქულ ნაციაში შერწყმის პოლიტიკის ნაწილი იყო. ამრიგად, სამართლებრივი წყაროები და ინსტიტუტები, რომლებიც ფორმალურად არამუსლიმთა უფლებების დაცვას ისახავდნენ მიზნად, რეალურად იმპერიის ინტერესთა სამსახურში იყვნენ და ხელს უწყობდნენ არათურქი ხალხების თანდათანობით ასიმილაციას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

აჭარის. (2011). *აჭარის ლივის ვრცელი და მოკლე დავთრები*. (ოსმალური ტექსტი, თარგმანი, გამოკვლევა, კომენტარები და ფოტოასლები გამოსაცემად მოამზადეს ზაზა შაშიკაძემ და მირიან მახარაძემ). თბილისი.

ბაკურაძე, ს. (2020). *ოსმალური მილეტის სისტემიდან თანამედროვე თურქულ იდენტობამდე*. <https://regional-dialogue.com/wpcontent/uploads/2020/04/%E1%83%9B%E1%83%98%E1%83%9A%E1%83%94%E1%83%97%E1%83%98%E1%83%93%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%90%E1%83%9B%E1%83%93%E1%83%94%E1%83%98%E1%83%A1%E1%83%9A%E1%83%90%E1%83%9B%E1%83%98-%E1%83%93%E1%83%90-%E1%83%97%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%A5%E1%83%A3%E1%83%9A%E1%83%98%E1%83%98%E1%83%93%E1%83%94%E1%83%9C%E1%83%A2%E1%83%9D%E1%83%91%E1%83%90.pdf>, თბილისი.

ბარდაველიძე, ნ. (2020). *ოსმალური სამხედრო სამართალი*. სამართლის მეთოდები, (4). თბილისი.

გაჩეჩილაძე, რ. (2018). *ახლო აღმოსავლეთი* (ტ. 1). თბილისი.

- გელოვანი, ნ.** (2024). *შარიათი: ისტორია, დოგმატიკა, სამართალი*. თბილისი.
- გორგოშაძე, მ.** (2006). *ქრისტე, ქრისტიანობა და ქრისტიანები ყურანში*. რელიგია, (10–12). თბილისი.
- ისლამი.** (1999). *ისლამი: ენციკლოპედიური ცნობარი*. თბილისი.
- კალანდარიშვილი, ს.** (2024). *აბდულჰამიდ II-ის მმართველობა 1876–1878 წლებში*. აღმოსავლეთმცოდნეობის მაცნე, 7(2). <https://hos.openjournals.ge/index.php/hos/issue/view/933/456>
- კუკავა, თ.** (2000). *ქრისტიანობასთან მაჰმადიანობის მიმართების ზოგიერთი საკითხი*. ფილოსოფიური ძიებანი, (4). თბილისი.
- ლინგსი, მ.** (2016). *ცხოვრება მუჰამედისა*. სტამბოლი: Erkam Yayınları.
- ლობჯანიძე, გ.** (2004). *ყურანი და ქრისტიანობა*. სჯანი, (5). თბილისი.
- ლობჯანიძე, გ.** (2006). *ყურანის განმარტებანი*. იხილეთ, ყურანი (არაბულიდან თარგმნა, შესავალი წერილი და განმარტებები დაურთო გიორგი ლობჯანიძემ). თბილისი.
- ლომსაძე, შ.** (1979). *გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიიდან (ახალციხური ქრონიკები)*. თბილისი.
- მაჰმადის.** (1996). *მაჰმადის შეგონებანი*. თბილისი.
- ორი ოსმალური.** (2024). *ორი ოსმალური დავთარი ბათუმის შესახებ*. (თურქულიდან თარგმნა, შესავალი, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ზაზა შაშიკაძემ). თბილისი.
- ოსმალეთის.** (2022). *ოსმალეთის 1876 წლის კონსტიტუცია*. იუსტიცია, (1). თბილისი.

- სვანიძე, მ. (2007). *თურქეთის ისტორია (1299-2000)*, თბილისი.
- სვანიძე, მ. (1999). *ოსმალეთის ისტორია XIV- XVI სს.*, თბილისი.
- სტეფანაძე, მ. (2002). *ქართველთა სტატუსი წმინდა მიწაზე VII საუკუნის აქტინამეს მიხედვით*. ქართული დიპლომატია, (9). თბილისი.
- ყაზბეგი, გ. (1995). *სამი თვე თურქეთის საქართველოში*. ბათუმი: აჭარა.
- ყურანი. (2006). *ყურანი* (არაბულიდან თარგმნა, შესავალი წერილი და განმარტებები დაურთო გიორგი ლომაჯანიძემ). თბილისი.
- შაშიკაძე, ზ., & კარალიძე, ჯ. (2020). *ტაოს ისტორიიდან*. იხილეთ, ტაო. ბათუმი.
- შენგელია, ნ. (1962). *გადასახადები და საგადასახადო სისტემა XVI საუკუნის ოსმალეთში*. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, 6(2). თბილისი.
- ჩოხარაძე, მ. (2020). *კრიპტოქრისტიანობის ზეპირი ისტორიები ჭოროხის აუზში*. წელიწდეული, 12. ქუთაისი. https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/371091/5/Weliwdeuli_2020_N12.pdf
- ჭანტურიშვილი, პ. (2022). *ქრისტიანების სტატუსი ადრეულ ისლამში (არაბული დაცვის სიგელები)*. ისტორიის დოქტორის (Ph.D. in History) აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაცია, თბილისი.
- ჯაფარიძე, გ. (2018). *ქართველთა სავანეები და სამონასტრო თემი წმინდა მიწაზე XI–XVIII საუკუნეებში*. თბილისი.
- Bayir, D. (2012). *Minorities and nationalism in Turkish law*. London.

- Constitution**, (2021). *Constitution of Medina*. <https://f.hubspotusercontent10.net/hubfs/4713562/Website-Paper-PDFs/Medina%20Paper-Final.pdf>
- Constitution**, (1876). *The Ottoman Constitution*. <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2019/04/The-Ottoman-Constitution-1876.pdf>
- Gorgoshadze, M., & Putkaradze, N.** (2025). “*Dhimmi*” and “*Millet System*” as institutions of legal regulation of non-Muslims in the Ottoman Empire. *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences*, 19(3). <http://science.org.ge/bnas/vol-19-3.html>
- Hatti**, (2013). *Hatti-humayoun de 1856* (1856). <https://mjp.univ-perp.fr/constit/tr1856.htm>
- Rudi, R., & Yaman, S.** (2020). *The rights of non-Muslims in an Islamic state*. <https://riset-iaid.net/index.php/istinbath/article/view/28>
- The Status**, (2025). *The Status of Non-Muslims Under Muslim Rule* <https://sourcebooks.fordham.edu/source/pact-umar.asp>
- Treaty**, (1970). *Treaty of Berlin between Great Britain, Austria-Hungary, France, Germany, Italy, Russia and Turkey (1878, July 13)*. https://ecf.org.il/media_items/1489
- Галиуллина, С., & Нуриев, Б.** (2015). *Мединское соглашение (622 г.) как один из важнейших нормативных документов мусульманского права*. Вестник КГУ им. Н. А. Некрасова, (6). Кострома. <https://cyberleninka.ru/article/n/medinskoe-soglashenie-622-g-kak-odin-iz-vazhneyshih-normativnyh-dokumentov-musulmanskogo-prava/viewer>
- Ислам**. (1991). *Ислам: Энциклопедический словарь*. Москва: Наука.

Карташян, А. З. (2013). *Некоторые аспекты формирования системы миллетов в Османской империи*. Вестник Санкт-Петербургского университета, (4). Санкт-Петербург. <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-aspekty-formirovaniya-sistemy-milletov-v-osmanskoj-imperii/viewer>

Киреев, Н. (2007). *История Турции. XX век*. Москва.

<https://book.ivran.ru/f/kireev-ng-istoriya-turcii-xx-vek-2007.pdf>

Конституция. (2012). *Конституция Оттоманской империи 1876 г.* <https://worldconstitutions.ru/?p=565>

Кулиев, И. О., & Алиева, М. Г. (2012). *Толерантность в исламе*. Право і суспільство, (1). https://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/1_2012/06.pdf

Моргун, О. (n.d.). *Первый период Танзимата: традиционное общество и реформы*. <https://core.ac.uk/reader/46586430>

Половинка, Л. (2019). *Как одевались в Османской Империи*, <https://dzen.ru/a/XFXqwgmxHwCtEtAd>

Сквозников, А. Н. (2015). *Правовое положение немусульманских подданных в Османской империи в XVI–XIX вв.* Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Право», 1–2(17). Самара. <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoe-polozhenie-nemusulmanskih-poddannyh-v-osmanskoj-imperii-v-xvi-xix-vv/viewer>

Хапчаев, С. Т. (2010). *Правовой статус немусульман в Исламском государстве*. Право и образование. (2). Москва.

Эрдоган, О. (2010). *Формирование культуры межрелигиозного диалога в истории ислама (Мединское соглашение)*. Власть, (4). Москва.